

Lojze Kovačič
KRISTALNI ČAS

Pri redakciji romana *Kristalni čas* smo želeli ohraniti jezikovno avtentičnost besedila, zato nismo posegali v slogovno zaznamovano izrazje ter skladenjske posebnosti.

Zaradi oblikovne skladnosti z zbirko in pravopisne enotnosti knjige smo korigirali zatipkana mesta in vnesli nekatere popravke na področjih interpunkcije. Ponatis temelji na izdaji romana, ki je izšel pri Državni založbi Slovenije v letu 1990.

*»Spoznavam sebe, da bi spoznal tebe«
Sveti Avguštin*

Bebi in Tini, ženi in hčerki, mojima sopotnicama

23. julij 1988

Kašelj in tema. Najprej pride kot kratek smeh, zatem mi ... sprva kot oslovsko riganje, nato kot bobneč konjski rezget, da mi poide sapa ... napolni usta in golt. V glavi mi brenči, telo zamre, nič več ne vem: sapnice in možgani so izgubili kisik. Ta nezavest postaja čedalje prijetnejša in udobnejša. Ko se zbudam ... vsaj na začetku je bilo tako ... se zdi, da se kopljem iz razburkane vode, pri čemer si pomagam z vsemi štirimi, vsaj s tistimi deli v njih, v katerih je ostalo toliko avtonomnosti kot v plavajočih deščicah na valovih. Črikajoča krošnja čričkov se zlagoma oddalji. Pokažejo se stena, postelja, gozdna steza, pesek pod mizo nekje na prostem ... kjerkoli sem se pač zgrudil ... ali odprta knjiga, ki mi je cepnila na nos, v kateri najprej razpoznam gručo nekakšnih črnih kladivc na snežni ravnini, ki se rajaje držijo za ušesa, dokler se ne umirijo v črke in ne nastane – kot zadnjič – avtarkično besedilo:

»Jaz ne grem gor!«

»Bi raje videl, da te zajamejo Nemci?«

Ali pa zagledam obrazne volumne, insekte oči, različne obrvi, ki se vzdigujejo v znoju k vrhu glave. Pred tedni se je okolica spremenila v sivo mavrico, ki se je skrčila kot za zapirajočo se zadrgo: na moje presenečenje, bolečino, grozo je začela izginjati za režo. Zdaj hitro in brez glasu pade kot pod zastorom. Ko se prebujam, okolica najpoprej dobi sive oboke, nato posameznosti ... iz vode pride neka umazana prozornost in zažvenketa kot slabo vstavljena šipa v oknu mestnega avtobusa, ki se pelje nekje zunaj, kdove kje po Hošiminhovi cesti. Nato pridejo sedeži iz plastificiranega lesa, stena za šoferjevimi hrbtom

ali nepričakovano črna polica s predali in drobnarijami ob vetrobranskem steklu v osebnem avtomobilu kakega od mojih znancev, žarnica v senčilu na stropu, vrt, kjer sem nedolgo tega sedel v gosteh s pogrinjkom na kolenu, ljudje naokrog ... grobe fizične kocke glav, ki dobivajo konveksna ali konkavna obličja ... gostitelj, B., hčerka, Gisela, ki je prišla na obisk iz Amerike. In nato se oglasijo zvočni predmeti, ki jih kot branjevci na trgu od daleč kričijo vame: »Dihaj! Dihaj!« in ta »Dihaj!« stoji z velikimi črkami zapisan tudi čez njihove izbuljene oči. Zadnje čase je tema čedalje privlačnejša. Nobena bolečina, noben občutek kesanja ali slovesa od sveta, ki se zamika, me ne prevzema več. Ko se zdaj zbujam med tresenjem, klici, udarci po plečih, je povratak tak, kot da prestopam nekak krajevno-časovni prag ... šupo med arzenalom z nafto oribanega in z mastjo konzerviranega orožja. Ovoidi, zenični predeli, nosne pregrade, gibajoča se pupola ust, stoli v nekakšni premični učilnici, sodni dvoranici, listje na stezi, listje na drevesih ... vse reči se z natezanjem združijo in sestavijo pojave, ki so mi poznani. Kot da sem navzoč pri nastanku sveta; ogrodja in armature iz raznih snovi letijo iz nekega nevidnega arzenala izza moje glave in se sestavljajo v zna-ne like in telesa ... v les vrat na hišici, denimo, in še v les dreves. Vračanje je tesnobno, razočaranje teče v potoku tik ob moji rami. In ko se stresem, uredim: spet moram zaživeti v svetu, v katerem za mojo notranjo aktivnost ni ne pravega dela ne pravih substanc oziroma v katerem za rezultate mojega dela ni več mesta, kajti ko sem znova nazaj, je svet z živimi mejami že spet tu, razdeljen na parcele, ki terjajo od mene določene odnose, dogovorne simbole, hitro zakrivanje golega obraza z ustreznimi posnetki; a ne samo to geometrijo, ampak tudi meglo, zabrisane sence žil v motni plazmi sem prisiljen imenovati in opredeliti, ker

bi drugače obveljal za idiota, za prikazen brez duše ali, še bolj prismojeno, »za človeka pred teorijo«. Vrnitev med stvari, barve, oblike pojavov na t. i. manipulativni ravni mi povzroča grozo kakor prvi dan v šoli, vstop v razred s klopmi, tablo, računalom, zemljevidi in kraljevo sliko za katedrom, s strašnimi, v učitelje preoblečenimi orožniki. Kot rojstvo je – tiste temne in sive proge, ki so v uterusu hitele mimo mene in v katerih so že bila bitja in vreščéči glasovi od zunaj ... A zdaj vem, kam sem prišel in kako se bo odvijalo vse v tej hali sveta, v kateri že spravljajo, kar so ravnokar naredili, in delajo drugo, kar bodo takoj spet odvrkli v smeti ... Nekakšno šipo so postavili škrti med mano in drugimi, tako zdaj bolj ležim, dremljem, dan premineva v mrak, ušesa so mi gluha za urnike in muziko, po kateri je treba plesati, in gluha za ugovore moji pasivnosti. Je utrujenost, zmeraj z novo energijo osvežena utrujenost, mogoče ali najbrž po starših, katerim sem se rodil pozno in tako prišel na svet z dvojnimi izkušnjami njune eksistence. Moj način življenja je ločen od ceste, od tegob, »interesov«, naveličanosti, od postavljanja ali kršenja pravil, je nekako samoseven; edini pristni stik z materijo je še spolnost, ko iz telesa, žlez, sokov, rudnin v kosteh izsrkam trans, ki ga je še edino mogoče dobiti iz materije; moj način neudeležnosti je komična zagledanost v brezobličnost, v prisluhe, sanje, privide, v temo, v zvočne fragmente, v polmisli, polobčutenja, krike s ceste ... najbrž, da bi tako brez zadržkov izpeljal edino razmerje, ki ga še zvesto gojim do sveta: negibnost.

Da bi umiril svoje, grem na pregled v ambulanto. Vodi me sin. Od vrat do vrat pa gor in dol po železobetonskih hodnikih poliklinike, kot da sem nekakšen socialni primer. »Mislite, da bo izbruhnila državljanska vojna?« me vpraša

zdravnica – to zaradi množic, ki se zbirajo okrog Domo-branske kasarne, v kateri poteka vojaški proces proti trem civilistom in enemu podoficirju. »Ne vem, kako bomo sploh še lahko ordinirali. Glejte,« razgrne čez pisalni stroj odprt karton zdravstvenega zavoda, da me z vogalom zbo-de v brado. »Vpisujemo imena izmišljenih pacientov, samo da nam ostane nekaj denarja od zdravstvenega fonda.« Od petih predpisanih zdravil na receptu so tri uvožena, in ker jih ni mogoče dobiti, vzamem domače surogate zanje. Ampak to je vseeno, kmalu jih tako in tako neham jema-ti. In danes vnovič v ambulanti pri dr. med. specialistki – pnevmologinji. Vprašuje me po starosti, začetnih težavah s pljuči, ukaže, naj stopim od mize do vrat, da bi videla, kako me zdeluje sapa. »In ne boste nehali kaditi?« »Ne,« odkimam. Pnev-mologinja je starejša, kostanjevi lasje se ji mešajo z belimi, prstena koža ima siv soj. Nekoč zamlada je bila lepa, mi je rekla B. Videla jo je, ko se je s svojim zaročencem sprehajala po železniškem nasipu in obzidju stadiona na Vodovodni cesti. Zamišljam si jasnino, je-drost, sočnost zdravja. Moje odgovore narekuje v majhen črn kasetnik, ki ga stiska v dlani, prepreženi od linij, ki so finejše od gub na njenem obrazu. Med pogovorom si vtika v usta osvežilne mentol bonbone iz valjastega zavojčka. Včasih so me take podrobnosti zabavale: iz njih se je dalo sestaviti osebo. Zdaj ne več. Vse lebdi v megli, vsa pnevmološka ordinacija iz teptane pločevine, gumastih kablov, plastičnih sten, cevaste fluorescence na stropu. Megla iz-haja iz mene, je nekakšna predsoba smrti ... stvarnost je zabrisana v njej. To naredi moč bolezni in vesel sem, da me je vzela v svoje okrilje. Komaj čakam, da pridem na cesto in da se bom doma vrgel na posteljo. Veliko ljudi v tej soseski, sem slišal, leži takole popoldne ali vse sobote in nedelje, ker jih izčrpava živčna brezdelnost v službi ali

moralna neobveznost do dela oziroma jim to komodnost s trohico metafizike trenutno omogočajo še zadnji difuzni konci socializma. Kakšen tempo v New Yorku, mi pravi Gisela ... ja, sam sem bil priča brezglave naglice tam poleti 1975 ... in kakšna počasnost tule. Na ulici, po trgovinah, v političnih prerekanjih na TV ... Zvečer, ko ležim pred minivizorjem, se hčerka nagne skozi okno, da bi pogledala v meglo, v katero je zavito vse Ljubljansko polje, delovišče z žerjavi, drčami, kesoni v gramozni jami. Tudi ceste ni mogoče razločiti. In ko vidim, kako se nagiba to lepo svetlolaso, dolgonogo dekle ven, imam občutek, da živimo v gradu na hribu in ne v šestem nadstropju železobetonske stolpnice. Zrak tule zgoraj, je ugotovil gradbenik, naš družinski prijatelj, je veliko boljši kakor dve nadstropji nižje.

K hišici* pride veliko ljudi. A., inž. za turbine, je dolginast suh šestdesetletnik izbritega obraza, kot da je vse-skozi na poti k nedeljski maši v svoji domači duhovniji, ki leži na nekem griču zunaj Ljubljane. »Človek se mora gibati,« pravi. »Človek mora menjati svoj pogled na svet.« In ves čas se giblje, to mu je usojeno. Povsod, kamor vrže oko, najde ali si naredi delo. Ko vidi neobdelano zemljo, jo pri priči preštiha. Polomljeno ograjo v trenutku preveže. Ko na rešetki spečemo meso, otipa pod nogo med listjem nekaj drobnih jabolk; olupiti jih mora, ker jih je škoda zavreči, in skuhati kompot na plinskem rešoju. Nekaj kamnov je že od pamtiveka na zemljišču. »Odnesimo to kamenje proč.« Ko ni ničesar več, kar bi postoril ali česar bi se lotil na novo, zagleda po naključju na strehi hišice dve žogici od badmintona. V gozd gre, dolgo lomasti po goščavi, da najde primerno rogovilo in ju zbeza na tla;

* Počitniška hišica Društva slovenskih pisateljev.

nerabni sta, strti, ena perjanka je brez gumice. Vendar si ne da odloga. Gre k hoji, ki raste na pobočju, stara je sto let, in ji zmeri obseg. Je to predstava za ljudi ali za Boga? Ko ni nobene zaposlitve več, načne eno od vprašanj, ki jih ima že dolgo na zalogi za take priložnosti. Npr.: »Ali marksizem v današnjem času še lahko jemljemo resno?« Ali: »Mi lahko kdo natančno razloži, kaj je pravzaprav abstrakcija in kaj ni?«

R., komercialist osivelih senc, v obleki iz luksuzno predelanega platna, sedi na štoru, ko se meso peče na žaru. Je prilagodljiv človek. Vse življenje že govori kot časopis: hudim rečem seka glave, trpnim jih zvečuje. Ko bi obvladal tuj jezik, bi se v pogovorih z njim čez noč naučil vsakdanjih fraz iz konverzacijskega besednjaka. Časopis je zanj objektivno ogledalo. Večno sem v sporu z njim. Zmeraj vlači ugovore iz tiskanih virov. Zdaj ob vojaškem procesu proti trem civilistom in enemu vojaku rezonira in si odgovarja natanko kakor vsi; na isti način kot oni vidi in gleda proti temu »našemu obzorju« – kakšen horizont neki je to? Moji ugovori, ki jih zjecljam, najbrž niso pravični, ker izhajajo iz splošnega, ne posebnega jedra te pravde. Kdor je včeraj stal pred vojaškim vodiščem – in kako naj iz tega »včeraj« v tejle deželi sploh kdaj nastane »pred osemtridesetimi leti?« –, danes ne prenese nobene lopovijade pred sodnim stolom več. Vse so mu hkrati zoprne, dolgočasne, razdražljive. R. hočem spomniti na spore, ki sva jih imela, ko so bili podobni in enaki primeri še redki, pravzaprav pred javnostjo že v kali zadušeni, vendar se mi ne ljubi. Moj odgovor bi bil: kar se mora narediti, o tem se ne govori; in nasprotno. R. ugame, kam merim. Njegov odgovor je: »Ampak zdaj je lonec prekipel!« Lonec, nekoč razdeljen na sto malih loncev, je prekipel že

prej, ves čas, štirideset let, vendar je ob tem imel zavezane oči. Zdaj, ko se je sto kotličkov zvarilo v en kotel, očitno prekipeva in poka: resničnost je nabreknila in se zliva v čedalje mastnejše naslove v časopisju. A tako je bilo zmeraj: eni hočejo gor, drugi nočejo dol. To ni ne dobro ne slabo, je samo običajen dolgočasen zgodovinski fenomen. Ljudje bodo ostali takšni, kot so, živeli bodo, kot živijo, in nikoli se ne bodo spremenili. Kaj imaš od tega, če v peklu razbiješ en sam kotel? Opečeš se ob gorečo godljo, ki se zliva, vendar v peklu stoji še nešteto kotlov.

B. je literarni zgodovinar, počasen, staromodен, zlagoma govori in deluje, zlagoma utemeljuje; spusti se z vrha na dno, da bi od tam gledal na površino nad glavo. Med razlago menja besede. Občutek imaš, da se je podal iskat tja, kjer je že bil, in bo odkril, kar bo ponovno obveljalo. Radi ga poslušajo, ne toliko zavoljo opaznanj, poslušajo, kako se ves čas trudi s prikupno nebogljenostjo sestaviti resnico, kako menjava in obrača pojme – kakor pes opeko v gobcu –, dokler ne najde pravega kosa ali ustrezne luknje in zid ne obstoji ... a s črepinjami in bodečo žico zgoraj. Ljudem je pri srcu zaradi analiziranja, ne sinteze. Kot da spremljajo postopno tiransko rast neke miselne rastline, ki pa jih, ko pokaže cvet svojega dokončnega duha, ne zanima več; kajti zdaj predstavlja samo enega od milijon zaprtih sistemov, podobnega kartanju, s katerim nimaš početi drugega, kot da se z njim kratkočasiš na družabnih srečanjih, in sicer kdaj tako zagrizeno, da pustiš, da se sosed zraven tebe utopi.

C., učitelj s podeželja, je mislec načina življenja; išče višje moralčno dovoljenje za preživetje in tako, iščoč in pripovedujoč z mnogimi glasovi (kot da zgodovina ne bi

bila sovražnica spoznanja), kmalu izgine iz belega vrbovega stola pod napuščem. Je tako, kot da bi mimo tebe vozil avtobus, poln tujih ljudi, od katerih so eni zdravi, drugi bolni, eni prisegajo prav, drugi krivično, eni so na oblasti, drugi pod njo, in med njimi ti eden na lepem pomaha z robcem, kot da si mu znanec, a zatem avtobus odpelje. Kdo je bil to? C. se čez čas vrne, srečen in presenečen nad tem, kar je odkril v svojih čistih hribih. Njegovo razglabljanje je podobno B.-jevemu, vendar C. pridiga, briljantno. Zgodovina je njegova učiteljica, klasika vse: človek pade v skušnjava, da bi zaradi nje razbil vse idole, ves marmor, poškodovan z Michelangelovimi kipi, vsa platna, popacana od da Vincija, vse papirje, zamazane od Tolstojja, vse Beethovnovе simfonije, ki so uničile tišino. Kar je s trpinčenjem iskal in odkril, ob vrnitvi brž, še brez sape, umesti v svet, da ta dobi podaljšek, nov, dodaten ud, ki se kmalu zamakne in ukrivi kakor zemlja na obzorju. Ti nauki bi ostali brez posledic in škode, če jih ne bi doma in v šoli vcepljal svojim in tujim otrokom; indoktrinirani se obotavljajo pred vsakim korakom, ki bi jim omogočil preživetje, v boju z duhom njegovega sistema izhlapujejo ali prostovoljno gredo v smrt.

E., mlad, suh, strasten kot pajek, je po poklicu fizik; ko odpre usta – v restavraciji pred nunsko gimnazijo –, samo še govori. Ni mogoče poseči vmes. Njegovo izhodišče je, da se mora človek seznaniti z vsemi rečmi, kar jih je, z vsemi vedami, znanostmi, tehnikami, če hoče obvladati življenje in razlagati svet z vehemenco, s kakršno so se odlikovali v renesansi. Govori, govori, govori. Nadvse izbrušeno. Ves obraz se mu giblje, samo oči mu ostanejo nepremične in srepe. Tu in tam citira nekaj, kar je že povedal drugje (neki družbi nekaj ulic od tod) ali si zapisal

doma, zato iznenada pavza, priprte oči, da izbrska iz pozabe značilno sintagmo, konec formule; iz gramatike tega, kar govori, gre v gramatiko tistega, kar se piše; včasih zameštra pol slučajno najdene melodiozne oblikovitosti s pol prejšnje ter pasažo dokonča z neučinkovito intonacijo. To ga jezi. Navdušenje ga preveva nad vsem, kar vsebuje samo trohico tistega, kar s ponosom nosi pred sabo; ob takih odkritjih ga preplavi nekakšna kristjanska srečnost, ki je značilna za snobe in mladeniče tega časa. To me odbija. Kdo pravzaprav je? Pametnejši, to je, bolj nadarjen, izvirnejši, svojevrstnejši je od mene. A o čem molči? Svojevrstnost detajla raztegne na znano in neznano, na veliko in majhno itn. ... na biologijo in platonski cilj naroda ... Od zanosa pade vsa lingvistika ... Jaz gledam skozi odprto okno v luč na stropu bivše gimnazije; ko premaknem glavo, luč za šipo postane majhna in razločna, to me spomni na otroštvo.

Imenitno in nadvse racionalno je, kar načne za omizjem tridesetletni pravnik F. Soba je polna. Pred očmi se mi megli. Snobi, stari ljudje, mladi (ti so najhujši snobi). F. svoje pesmi primerja z življenjem ali dogodek iz življenja s pesmijo, ki jo zatem prebere sobi. Ima nebo nad Beogradom, kjer je preživel svoje otroštvo, isto bledomodro barvo kot nebo nad sedemsto let staro barjansko prestolnico z nagnetenimi hišami in gasami okrog gradu sredi mesta? Je eno žametno, pastelno, drugo sito, zlepljeno od megle? Vse stremi k celoti, čeprav glas F. hvala bogu bolj veselo požvižgava kot potepuh z roba smetiščne jame. Nobene luknje ni v deklaraciji med življenjsko snovjo in pesniškim materialom. A vendar: podobno je mehko postlani dekliški postelji z napihnjeno pernico in trdo žimnico za zdravo hrbtenico. Vroč lonec ima ročaj, da ga lahko vzameš in

postaviš na mizo družbi na ogled. Ima pokrovko, ki jo odmakneš, da vidiš, kaj in kako se kuha ter se curkoma obliva v zabeli. Uspešen večer, ki je določeno duhovno direktivo utrdil v resničen predmet, markanten pojav ... do jutri, do naslednje nočne more, kajti notranja stanja so si približno tako podobna kakor vreme: niti en sam dan v zgodovini meteoroloških raziskovanj še ni bil enak drugemu, ne poletni ne zimski dan, ne jesenski ne pomladni. So pa bili sončni dnevi, ki ostajajo leta v spominu, nevihte, hude ure, ki vsem naslednjim hudim uram ne sežejo niti do gležnja.

Mladi J. je sociolog, vedno na kolesu, v mehkem, belem puloverju, čeden in kodrolas kot dekle, da bi ga katera od priletnih gospa tule na trati pred hišico najraje posinovila ... Sedi v senci in predava ... Zlaga gladko izklesane stopnice, po katerih se bolj izobražen kot nadarjen vzpenja na vrh, kjer ga na gričku čaka sijajna hladnica iz marmorja. Vsaka stopnica je eno spoznanje, ki izključuje prejšnje, in naslednja zanika to, s katere je ravnokar odlepil pete. Edino, kar ostaja nezaključeno, je trenutek, pavza med korakom, ko je napol v zraku. J. je nekakšen astronavt, z vsemi pasovi privezan na biblioteko, to kozmično vozilo univerzalne večnosti ... nebo, prej napeto kot koža, se začne zvijati v knjigo. Glava te zaboli od te čistosti. In pomisliš na merjasce in hijene, ki se bodo kmalu privlekle, ker še niso izumrle z inkunabulami in prvotiski vred; in njegovo presenečenje ...

K., filozof, je preprostejši in brutalnejši? Njegovo veliko in zapleteno znanje ter toplina občutljivega kmečkega fanta iz tople štale pozimi in s sejanja polj v hladnem marčnem vetru se lovita in opirata na brezkončnost religije in

končnost ideologije, na enostavne ugotovitve in kompletna zapažanja, ki domujejo v majhni mračni čumnati na koncu njegove velike hiše. V sredici njegovega razmišljanja je neko nepremično oko stalnega motrenja; edino po tem je blizu mojemu vztrajanju v negibnem. Enostavni izhodi na prosto ... ne zanaša se na logiko ali idejo, ampak na srečo, predanost, na prisluškovanje objektom ... kakršnikoli že se pokažejo pod milim nebom v lepem, grdem ali povprečnem, mu jih štejem v dobro.

In tu je še eden, ki je ravnokar prišel z zborovanja rdeč, zagret, brez sape. »Ne razumem, da moremo biti take mone,« reče. Pogledaš vanj s prodornim pogledom in on pogleda vate s prodornim pogledom. In vse je jasno. Besele niso potrebne. To je tisto, česar ne moreš s tujcem. In ravno tu je izbor: Biti gospodar na zunaj in suženj v sebi ali suženj na zunaj in gospodar v sebi.

Svet je najbrž velika ideja. Porazdeli se med ljudi, ki jo priredijo po svoje, in tako nastane majhna ideja, predstava posameznikov. Majhna ideja, ustrezna veliki, spočne majhno dejanje. Vrstni red stopnjevanja je potemtakem naslednji: velika ideja, majhna ideja, majhno dejanje. Višja od velike je majhna ideja, ki je izšla iz velike, in višje od te je majhno dejanje, če predpostavljamo, da je to izšlo iz velike ideje. Najbolj odurno pri tem je, kadar ljudje ostajajo samo pri veliki ideji kot na večnih razglediščih: to so dogmatiki, doktrinariji, mrtvi ljudje (brez celih ali napol dejanj za sabo, brez celih ali napol čustev, brez celih ali napol misli); ti fantazirajo ob belem dnevu in povzročajo največja klanja na svetu.

Ko si star in si vse življenje delal samo slabo, gledaš v nagrpadeno svinjarijo, ki si jo vseskozi odmetaval v zadnjo kamro svoje duše, dokler se ni tamkaj nabralo toliko, da vrata niso več vzdržala in je vsa umazanija vdrla na plano, in zdaj hočeš nočeš moraš buljiti v to. Edino, kar lahko storiš, je, da si iz vsega srca poželiš naglo smrt, to zadnjo priložnost, ki bo pošteno pometla z vso navlakom. Ko si star in si pustil, da je vse življenje igral namesto tebe tvoj videz, je edino, kar lahko storiš, da na grobo sortiraš garderobo svojih kostumov, te preobleke svoje duše, izoblikovane po vlogah, v katerih si nastopal, obleke, ki si jih na hitro nadeval, slačil in spet menjaval za nove, ter da prosiš nebo za enkratno milost čiste, robate, po kmečko zarobljene prostodušnosti. In če si vse življenje živel tako, da si največji del žrtvoval, da bi bil dober oziroma da bi se gnal za t. i. dobro, je edino, kar lahko lokalnemu novinarju, ko te vpraša, kaj meniš o svoji preteklosti, odgovoriš v njegov od znoja lepljiv mikrofoni: »Drek ... prekletstvo.«

Odšel sem v mesto, da bi na založbi oddal rokopis. Šel sem po dolgem času skozi pokopališče sv. Križ, zdaj Žale, ki so mi domače, saj sem pred vojno kot enajstleten otrok prebival onstran zidu med pisano drhaljo iz Jarš, kjer so stari izdelovali ali predelovali vence, ki so jih njihovi otroci pouzmali z grobov. Vsak dan sem iz naše kletne sobe videl pokopališki zid s krogli in križi, ki je sredi polj v pravem kotu zavijal proti njivam na severu. Grem po široki ploščadi, obrobjeni z betonskimi kvadri, tako nenormalno trdimi, da se mi telo stresa do možganov. In nasproti hriba z upepeljevalnico zlezem v vrzel med živico. Kakšen kič iz grobnic, kipov in tabel se razgrne pred mano, kot da so se sem spustila vsa zgodovinsko-duhovna obdobja arhitekture ... od Azije, Egipta, gotike, renesan-

se, baroka in še dalje ... vendar z romantično težnjo, da bi Lepoto in Resnico, ki sta doslej bivali zgoraj, pri Bogu, potegnili na zemljo, jo postavili v svet umrljivih, da bi bila v dosegu rok in oči. Kakšna graditeljska zmeda iz vikend hišic, poljedelskih kolib, vrtnih ut, gosposkih hladnic, klošarskih zavetij med kartoni, nekakšen neurejen avtokamp, postavljen pod milim nebom po ekonomičnem okusu in kozmičnih tendencah tisočev. Kipi, ograje, nasadi, zlivajoči se vrči, angeli, križi vseh vrst, zvitki in odprte biblije iz kamna, žalujoče figure v narodnih nošah. Nekje model motornega letala, ulitega v bron, drugje nogometna žoga, iz lepega trdega beločrnega apnenca. Za veliko noč butarice iz pobarvanih oblancev, za božič smrekica pod nitastim srebrom. Občutek imaš, da so bili ljudje iz teh praznih stanovanj še sinoči s teboj v kinu ali so gledali isti program po TV kakor ti. Jaz čutim naravni konec le med gozdnim listjem, ki šelesti v hrastovi hostici (prav tu blizu), pod travnikom, v bujnem zelenju, kupu pravkar izkopane zemlje ali rušah ravnokar zasute jame ... v samotni gomili ob gozdu, v kateri je »zakopan človek«, kar je tragedija za zemljo in človeka, ali v vetru, od otroških let že, ker v njem brez predelave, brez cilja »živi duša«, se pravi, »je živela«, a zdaj »diha« ... Na obzidju, prav v kotu južnega in zahodnega zidu, za katerim sem nekoč sleherni dan hodil z nahrbtnikom v šolo in iz nje – stoji v osorni razdalji od potke in železne ograjice kristalna plošča, črna: »Zadnji dom rodbine Simandl«. Simandl, to je podjetje ali zgolj naslovna tabla za stroje, ki sem jo kot mulec pogosto videval in srečaval na svojih klatenjih, nekaj kakor življenjska dekoracija mojega otroštva. Enako kot Trnoczky, Kanz ali J. C. Mayer nad Tromostovjem. Postanem torej in prebiram priimke pokojnih članov rodbine, kot da so moji mrtvački in mrtvačke, računam, kdaj so umrli:

preden sem prišel na svet, v času otroštva ali pozneje, v obdobju zrelosti. To je nekaj, kar se je nekako spustilo vate z osončenih izveskov nad tabo, ko si sklepal nova prijateljstva na neznanem vogalu ali prisegal maščevanje izdajalskemu sošolcu, ki ti je pokazal pete na klancu, nekaj kot Bavarski dvor (1867) v globoki popoldanski senci, Kazina (1838) med kostanji in glorieta, nunski vrt, ob katerega obzidju si se klatil; poslopja, hiše, ulice so veliko modrejše od ljudi ... Od te grobnice naprej se razprostira mrtva zgodovina med rokavi kamnov in ograj, razprostirajo se neznana imena, ki me ne prizadenejo ali pa niso zaljšala časa, ko sem z največjim apetitom doživljal svet. So še druge rodovine, ki so držale svoja imena nad trgovinami, na električnih napisih, reklamnih stolpih po križiščih, plakatnih lesah in ogradah ali v celostranskih naznanilih po časopisih. So imena, ki šele v tem trenutku, ko jih imam pred očmi, padajo v spomin kot tablice na zvoncih in pisemskih nabiralnikih, ki sem jih prebiral, ko sem hodil s Clairi, svojo sestro, ponujat krzno od vrat do vrat po boljših hišah. Tule sta dve, ki se kot slučajna krika z ulice pri priči razvozljata: Nolly in Legat. V kotu zidu, ravno tam, kjer ulica zavija, je na sivi dolgi plošči priimek in ime gimnazijske učiteljice srbohrvaškega jezika, moje profesorice Vere Popovič, v katero živahno neposrednost, vratni izrez, ponosno hojo in poseben način metanja las z obraza sem se nekoč zaljubil kakor vsi gimnazijci. † 1968, že stara v letu svoje smrti, tule leži, pod zlatim verzalom v zrnatem kamnu. Temperamentna ženska, še zdaj jo vidim in slišim, kot sem jo že velikokrat prej: stala je le korak pred menoj na stopnišču Vegove gimnazije (1852), tisti zadnji teden vročega avgusta 1946, ko sem imel popravni izpit iz matematike in mi je govorila (čeravno je bila članica izpitne komisije), kot da vse skupaj ni nič, v svoji veseli srbšči-

ni, v kateri je bilo veliko prisrčnosti, domačih grimas in kretenj. Dva kodra sta se ji spuščala levo in desno od sredinske preče nekoliko staromodne pričeske. Dva snežno-bela hribčka v štirioglatem načipkanem dekolteju. Živopi-sna bluza ali kocinasta jopa ali platnena obleka s širokimi belimi in modrimi progami se je svetila v mraku in hladila tisto prigrévico med stebri in ograjami v normanskem slo-gu. Njena zgovorna srbščina in predvsem glas, s katerim je govorila, kot da bi se nekje v zraku pod rozeto na stropu vrtela fina šivalna mašina, ki štepa lahko poletno obleki-co ... Njen zelo široki nasmeh od ušesa do ušesa, njene rahlo našminkane ustnice, kjer je ličilo že viselo v pohot-nih skorjicah in kazalo pohotno goloto ustničnega mesa, predvsem pa lepi zobje vse do rožnatega golta, snežno beli, da so že samo s tem povedali vse. Zakaj se takrat ni-sem opogumil, dvignil roke, se vsaj s prstom kot po naključju dotaknil gladine te njene fine, gladke, medeno za-gorele polti med vratom in ramo? Žal mi je, kajti če bi te-daj začutil njeno kožo, dvignjeno nad čipkami, bi najbrž bolj občutila intimnost moje prisotnosti zdaj, v tem trenutku, ko ni več njenih živopisnih oblek, ustnic, telesa, oblin, prsi, ki so v teh dvajsetih letih usahnile pod peskom in ostale le izsušena ogrodja njenih kosti, izsrkanih in pri-lepljenih v grušč in korenine. Kar pomnim, mi je bilo žal za ženskami, ker umirajo kot moški, kar je v popolnem nasprotju z njimi, z njihovimi čustvenimi izbruhi, neob-vladljivostjo, histerijo, živčnim dretjem, nežnostjo, kemi-jo, z vagino, rojevanjem, in zdaj tiho in pri miru ležijo pod temi stoičnimi klesanci. Bila je napaka, nekakšen skrunit-veni prelom mitoloških in naravnih zakonov bivanja, da so ženske, ki so s svojo pojavo zbujale toliko strasti in spreminjale moško grobost v nežnost, olesenele v kosti, piščali, rebra, in da namesto objestnosti, omar, polnih

veselih oblek in nakita, košaric s cvetjem in torbic, frizur, nezadovoljstva z moškimi, otroki, stanovanjem, svetom, vremenom itn. obležijo v odurnih rakvah, oropane luksuza, plesa, rožnatih romanov, skrbnega pripravljanja slaščic, ogledovanja izložb in nepojasnljive razsipnosti. To je bil zločin zoper naravo, zoper poezijo v življenju, celo zoper edino izvorno človeško interpretacijo življenja! Koliko noči bi lahko človek prebil z eno ali drugo v ljubezni, zdaj, ko so se same prepričale, da je vpričo smrti, univerzalnosti duše itn. zaman odklanjati nagnjenje za eno ali več noči. Se mi pohota tule prebija izpod zemlje ali vdira iz mojega spodnjega telesa, iz biologije? Kdove, domišljam si, da sedi surovo podzemlje človeku zmeraj samo v glavi ... Za izhodom pri gaju mrtvih grem na avtobus. Sedem s hrbtom v smeri vožnje. Tu so bile nekoč meja, malomestne hišice s ceglarno zadaj, ob mraku, zjutraj in zvečer z lučmi osvetljene ulice iz rdečih opek, zdaj so na trati velike avtobusne garaže, prave hale. Nekoč je bila samo tovarna Kollinska, strašna mrtva hiša iz peščenjaka in s cinom kronano streho nad betonsko ograjo, zdaj je zraven novo poslopje, širokoprsna fasada kot pokonci stoječa čezoceanika s kljunom v sončnatem zraku. In postaja Zelena jama med travnatimi rebri, sajasti železniški nadvoz, tovarna Zmaj in nasproti bife, nad katerim so nekdanje stale rdeče pločevinaste črke za ime lastnika, mojega soimenjaka: samo sence štirih konzonantov in treh samoglasnikov so še in luknje od vijakov. Vodmat z gostilno Pod klancem. Pusta postaja ob nekdanjem Železniškem konzumu. Ni več tramvaja, ki vozi po drevoredu lipovcev in akacij, ampak ploščad iz betona. Ob hotelu Miklič nov hotel. Bavarskega dvora in črnega zamreženega mostu nad prehodom, od koder smo lokomotivam gledali v dimnik, tudi ni več. Stolpnica svinčnik stoji tam. Pa Café Europa (1867): tu so se, to sem